

A BARANYA-HÁROMSZÖG MAGYAR TELEPÜLÉSTERÜLETE ÉS ETNIKAI VÁLTOZÁSAI

WITTMANN TAMÁS – MORÓ DÁVID RÓBERT – REMÉNYI PÉTER

THE HUNGARIAN SETTLEMENT AREA AND ETHNIC CHANGES
IN THE BARANJA TRIANGLE

Abstract

This study provides a brief overview of the changes in the ethno-spatial structure of the ‘Baranja triangle’ over the past centuries, with a special focus on the changes of the Hungarian settlement area. Using the statistical method of the diversity index, we also present the changes in the ethnic composition of our study area based on census data between 1910 and 2021. We can follow the development of a once ethnically homogeneous Hungarian area towards diversity, which is now showing a re-homogenization, now to the benefit of the Croatian community. While in the 15th century, Hungarian settlements covered the entire Baranja triangle, later Hungarians were located in the southeast, Germans in the center, Croats in the northwest, and Serbs in the southwest. Our analysis using the diversity index has pointed to the areas where the most significant changes in ethnic composition have occurred over the past 110 years. After World War I, ethnic diversity decreased in the entire area, except in the municipalities of Bilje and Kneževi Vinogradi, which were the settlement areas of Hungarians. From 1920 to 1981, the diversity of the entire area increased overall, with the exceptions of the once German Petlovac, the once Croatian Draž and the traditionally Serbian Jagodnjak. Since 1981, there has been a continuous homogenization in favor of Croats in all municipalities, except for Jagodnjak, where the municipality has become increasingly heterogeneous due to the increasing presence of Croats alongside the majority Serbian community.

Keywords: Baranja triangle, Hungarians, settlement area, diversity index, ethnic diversity

Bevezetés

2021-ben Horvátországban népszámlálást tartottak. A népszámlálási adatok az ország teljes népességének jelentős fogyatkozására mutattak rá, a tíz évvel korábbi adatokhoz képest az ország lakossága 9,6%-kal 3 871 833 főre csökkent. Ennél jelentősebb változást mutatott a Baranya-háromszög lakossága, melynek fogyása tíz év alatt 20%-ot meghaladó értéket mutatott, 2021-re 31 693 fő volt. A horvátországi magyarok 26,57%-kal lettek kevesebben (10 315 fő), az ennek több mint harmadát jelentő, a Baranya-háromszögben egy tömbben élő magyar közösség pedig 26,30%-os fogyást mutatott, számuk 4407 főre csökkent. A Baranya-háromszög területén a legjelentősebb népességfogyás a szerb közösség népszámszámában figyelhető meg, mely tíz év alatt 34,13%-kal, 4794 főre csökkent. Nem csak a legutóbbi, de a korábbi népszámlálási adatok is a Baranya-háromszög folyamatos elnéptelenedését, illetve a helyi magyar és szerb közösségnek a teljes lakossággal szemben is nagyobb arányú fogyatkozását mutatják (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2001, 2011, 2022). A terület elnéptelenedése és rurális jellege megjelenik kifejezetten alacsony népsűrűségében (2021-ben 27,56 fő/km²), mely messze elmarad a szomszédos horvátországi, magyarországi és szerbiai területekétől. Ebben a mai napig etnikai átalakulást mutató, periférikus helyzetbe került multietnikus kistérségben szeretnénk volna bemutatni, hogy az elmúlt évszázadok során hogyan alakult az itt élő magyar közösség településterülete, a terület etnikai térszerkezete, illetve, hogy

a legújabb adatokkal kiegészülve az elmúlt 110 év népszámlálásai milyen változásokat mutatnak a terület etnikai összetételében. A diverzitási index segítségével vizsgálatunkban azt is elemeztük, hogy a terület lakosságának etnikai sokszínűsége a teljes Baranya-háromszög, illetve az itt található opcinák (községek) szintjén hogyan változott 1910 óta, melyik opcinákban és mikor láthatóak a legnagyobb etnikai változások. Ez, a Baranya-háromszög vizsgálatában még nem alkalmazott statisztikai eszköz rámutat azokra a helyekre, ahol a legjelentősebb változások történtek, amelyeknek későbbi vizsgálata kvalitatív módon hasznos lehet.

A fentiekben segítségünkre van számos kutató munkássága, akik a Baranya-háromszöget különböző szempontokból elemezték. PATAKY A. (2009) Délkelet-Baranya elmúlt hat évszázadáról, etnikai változásairól adott történelmi összefoglalót, utóbbiról BOGNÁR A. (1995) és BALI L. (2022) munkáiból is képet kaphatunk. LÁBADI K. néprajzkutató a Baranya-háromszög magyar közösségének népeletét, népköltészetét, művelődéstörténetét írta le több kötetben és tanulmányban, illetve olyan összefoglaló művek alkotója, mint a Drávaszög Lexikon (LÁBADI K. 2008), a Drávaszög Ábécé (LÁBADI K. 1996) vagy az Élet a háború után c. könyvek (LÁBADI K. 2009). Az itt élő lakosság vallási életéről olvashatunk az általa írt Istennek népei a Drávaszögben c. könyvben (LÁBADI K. 2000), illetve a terület vallási életének történetéről adnak pontos képet ÁCS M. et al. (2017), DOBSAI G. (2014), SZÉKELY A. B. (2014), valamint VARGA GY. (2014), templomairól pedig ZENTAI T. (2012). A Baranya-háromszög, mint határtérség vizsgálatával PAP N. – HARDI T. (2006), VÉGH A. et al. foglalkoztak (2021; 2022), területi-közigazgatási integrálásának kérdéseivel pedig HAJDÚ Z. (2011). A magyarok településterületének meghatározásában segítséget nyújtott továbbá CSÁNKI D. (1894) összeírása Magyarország XV. századi településeiről, melyeket a rendelkezésre álló írott történeti adatbázis alapján állított össze. Hasonló összeírással találkozhatunk FIEDER M. (2007) munkájában, melyben az egykori Baranya vármegye ómagyar kori helyneveinek nyelvi elemzését végezte el.

Szintén segítségünkre van a magyarországi etnikai földrajz öröksége, melynek kutatói régióink etnikai sokszínűségének történetét vizsgálták. A Kárpát-medence etnikai viszonyainak szisztematikus feltérképezésével és kartografikus ábrázolásával jelentősen hozzájárult a Kárpát-medence magyarságának vizsgálatához KOCSIS K. – TÁTRAI P. (2015), illetve a pannon-horvát területeket érintő térképekkel KOCSIS K. – BOGNÁR A. (2003). BOTTLIK Zs. (2005, 2009), PAP N. (2020) a köztes-európai térség etnikai konfliktusainak történetével és hatásaival foglalkozott (előbbi kifejezetten a szerb etnikai térrel is), míg KŐSZEGI M. (2010) a Balkán etnikai térszerkezetét, azon belül a népességfogyás és előregedés jelenségét vizsgálta.

Módszertan

Az etnikai földrajzi kutatások egyik tipikus ága a kvantitatív elemzésen alapuló vizsgálatokat foglalja magában. Az egyes etnikai csoportok számbavételén és az abszolút számok, valamint a relatív arányok változásának nyomon követésén túlmenően számos összetett mutatót lehet alkalmazni egy közösségi etnikai jellemzőinek elemzésére. Az etnikai diverzitás vizsgálata az egyik leggyakoribb ilyen vizsgált jellemző, számos tanulmány fókuszában állt az elmúlt évtizedekben. A diverzitást az etnikai földrajz mellett számos más tudományágban is használják egy adott társadalom sokszínűségének (etnikai, nyelvi, kulturális stb.) leírására, és annak egyes társadalmi jellemzőkre, mint például a kohézióra és a bizalomra gyakorolt hatásának bemutatására. A kézzel foghatóbb társadalmi intézményekre és rendszerekre, például az oktatásra és a gazdaságra gyakorolt

hatása szintén a kutatások tárgyát képezi. Az eredmények azonban sokszor ellentmondások, de legalább is a diverzitás és a különböző társadalmi struktúrák közötti összetett kölcsönhatásról árulkodnak. ALESINA, A. és FERRARA, E. (2004) például azt állítja, hogy miközben a diverzitás csökkentheti a társadalmi bizalmat, egyúttal elősegítheti a gazdasági dinamizmust és az innovációt. Elemzésünkben a diverzitás fogalmát, annak időbeli változásait (longitudinális elemzés) használjuk fel az elmúlt évtizedek etnikai folyamatainak megértéséhez, továbbá ennek segítségével hasonlítjuk össze azonos időpontokban a vizsgált területi egységeket (keresztmetszeti elemzés). Esetünkben tehát a diverzitás és annak változása mindenekelőtt azt az indexet jelenti, mely lehetővé teszi a vizsgálat tárgyának összehasonlítását úgy időbeni, mint térbeli változás tekintetében.

Az etnikai diverzitás kvantitatív elemzésére tett korai kísérlet a társadalomtudományokban az 1970-es évekre vezethető vissza (TAYLOR, C.–HUDSON, M. C. 1972). Az ebben az időszakban kifejlesztett úgynevezett „ethno-linguistic fractionalization index” a biológiai sokféleség mérésére használt ökológiai indexeken alapult (SIMPSON, E. 1949). Az 1990-es években, az egyre sokszínűbb nyugati társadalmak tanulmányozásával a valószínűleg alapuló indexek használata a diverzitás mérésére egyre népszerűbbé vált (pl. MAURO, P. 1995; EASTERLY, W.–LEVINE, R. 1997; REILLY, B. 2000; COLLIER, P. 2001; ALESINA, A. et al., 2003; FEARON, J. D. 2003; MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. 2005). Az index a 2000-es években került be a magyar szakirodalomba diverzitási index néven. Ezt a módszert használta többek között BAJMÓCY P. (2004) a Magyar Királyság történeti demográfiájának vizsgálatára, REMÉNYI P. (2009) a jugoszláv utódállamok változó etnikai térszerkezetének bemutatására, NÉMETH Á. (2013) a balti államok etnikai viszonyainak elemzésére, LÉPHAFT Á. et al. (2014) pedig a vajdasági etnikai polarizáció tanulmányozására.

Kvantitatív elemzéssel, különösen indexek alkalmazásával modellezhetjük és mérhetjük a többváltozós folyamatokat, összehasonlítva a változások különböző mintázatát mutató területi egységeket. Az indexek lehetővé teszik ugyanazon térségek különböző időszakok közötti összehasonlítását is. A dinamikus értékek alkalmazása (pl. változások a statikus számok helyett, avagy a diverzifikáció a diverzitás helyett) lehetővé teszi a nagy léptékű, hosszú távú folyamatok elemzését és azon területi egységek azonosítását, amelyek további, mélyebb kvalitatív elemzést igényelnek. Következésképpen elemezhetjük a területi egységek közötti diverzitás szintjének változásait ugyanazon időszakra vonatkozóan (keresztmetszeti elemzés) az értékeik összehasonlításával, hogy azonosítsuk, „hol” történnek változások, valamint értékelhetjük a változások szintjét ugyanazon területi egységeken belül különböző időszakokban (longitudinális elemzés), hogy meghatározzuk, „mikor” történnek ezek a változások.

Az etnikai diverzitás a nyugati társadalomtudományok kiemelkedő témája, amely a migrációs folyamatok miatt egyre fontosabbá válik. A különböző kultúrákból származó polgárok közötti kölcsönhatások és az ebből eredő kihívások központi szerepet játszanak ezekben a tanulmányokban. Az etnikai sokszínűségnek a társadalmakra gyakorolt hatása – különösen a politikában, a gazdaságban, a társadalmi kohézióban és a konfliktusokban – azonban továbbra is széles körben vitatott (DINESEN, P. T. et al. 2020; MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. 2021). A Közép- és Délkelet-Európa hagyományosan etnikailag szétaggolt régióit vizsgáló kutatókat az etnikai homogenizáció és a hagyományos etnikai sokszínűség csökkenésének nyugat-európaihoz képest ellentétes folyamatai is érdeklik (BRUBAKER, R. et al. 2009; RADUŠKI, N. 2011; LÉPHAFT et al., 2014), beleértve az anyanyelvi és kulturális homogenizációt is. Mindkét jelenséget a természetes népességváltozás, a migráció és az asszimiláció hasonló folyamatai és különbségei mozgatják.

Fontos elismerni ugyanakkor, hogy az etnikai vizsgálatokban a kizárólag kvantitatív elemzésekre való támaszkodásnak vannak korlátai. Az etnikai (és egyéb) identitások egyre inkább képlékennyé válnak – az idő múlásával változnak, és jelentős eltolódásokat eredményeznek a longitudinális adatelemzésekben, ahogyan azt vizsgálatunkban például a jugoszláv kategória esetében is láthatjuk. Emellett egyre inkább hibridekké is válnak, többszörös vagy kevert identitások jönnek létre, ami megnehezíti a keresztmetszeti adatelemzéseket is, miközben a kvantitatív analízis nehezen boldogul a nem bináris helyzetekkel. E korlátok ismeretében azonban az etnikai vizsgálatok és a diverzitás kvantitatív elemzése továbbra is fontos megközelítés maradhat, elsősorban áttekintő elemzések esetében, ahol a keresztmetszeti és/vagy longitudinális adatelemzések szilárd alapot teremtenek a további mélyebb kvalitatív kutatáshoz, ami e dokumentum egyik fő célkitűzése is.

A modern népszámlálásoktól kezdődően lehetőségünk van tehát statisztikai eszközökkel is vizsgálni a térség etnikai viszonyainak alakulását, amit jelen munkában a XX. és XXI. század vonatkozásában teszünk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy pontosan miként alakult a Baranya-háromszög etnikai összetétele az elmúlt bő száz évben a népszámlálások tükrében. Ehhez a már korábban hivatkozott Simpson-féle diverzitási indexen alapul, a fentiekben bemutatott etnikai diverzitási index eszközét is alkalmaztuk, melynek segítségével a térség etnikai diverzitásának/homogenitásának a változását tudjuk mérni. Ez leegyszerűsítve azt mutatja meg, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az index 0 értéket vesz fel teljesen homogén és 1 értéket azon közösségek esetén, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik és az alábbi képlettel számolható (BAJMÓCY P. 2004).

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2},$$

ahol L az općina össznépessége, $e_1, e_2, \dots, e_n$ az egyes nemzetiségek száma, EDI az etnikai diverzitási index.

Bár a Baranya-háromszög a magyarországi Baranya vármegyével egykor területi egységet alkotott, az ott élő magyarok pedig sok szállal kötődtek Ormánság és Szlavónia magyar falvainak népi műveltségéhez (LÁBADI K. 2009), tanulmányunkban – retrospektív módon – a ma Baranya-háromszöggént ismert terület múltjával foglalkozunk, a tágabb értelemben vett Drávaszög, Délkelet-Baranya vagy a mai közigazgatási egységként működő Osječko-baranjska županija (Eszék-Baranya megye) helyett kizárólag a trianoni határ, a Duna és a Dráva által bezárt területet vizsgáljuk. Mivel két déli települése, Kisdárda (Tvrđavica) és Jenőfalva (Podravlje) Eszék város részét képezi, így ezek népességének etnikai összetétele is Eszék összesített értékeivel jelenik meg a népszámlálási adatokban, ezért a Baranya-háromszög nemzetiségi összetételének vizsgálata e két falu kivételével történt. A magyar településterületet régi térképek és levéltári adatok felhasználásával vizsgáltuk.

A Baranya-háromszög bemutatása

A Baranya-háromszög a mai Horvátország észak-keleti periferiáján fekszik, Magyarország, Horvátország és Szerbia találkozásánál. Szárazföldi határ választja el Magyarországtól északon, a Duna folyam Szerbiától keleten, míg a horvát területekkel a Dráva folyó köti össze dél-nyugaton. Nevét az első világháború lezárását követően létrejött trianoni határok által nyerte el. Korábban Délkelet-Baranya, Drávaköz, Drávazug vagy

Drávaszög néven hivatkoztak rá, de ezek egy nagyobb területet jelöltek, melynek részét képezték ma Magyarországhoz tartozó dél-baranyai települések is. 1920 óta a trianoni utódállamokban Baranja (Baranya) néven hivatkoznak rá, magyarul mára a Drávaszög, Drávaköz és Drávazug elnevezés is többnyire a trianoni határok által lehatárolt területet jelölik, de pontosabb meghatározást nyújt a Belső-Drávaszög, Baranyai háromszög vagy Baranya-háromszög megnevezés. Utóbbiak már a terület háromszög alakjára utalnak (LÁBADI K. 2009). Nagysága megközelítőleg 1150 km². Egy mocsaras, alföldi régió, amelynek jelentős részét a két folyó árterülete alkotja. Kontinentális klímájának köszönhetően jó mezőgazdasági adottságok jellemzik, a 245 méter magas Báni-hegy pedig megfelelő környezeti feltételeket biztosít a szőlőtermesztéshez.

Többszörös határmenti fekvése a térség XX. századi fejlődésére jelentős hatással bírt, melyben a közelmúltig leginkább az izoláció volt a meghatározó elem. Ennek következtében soha nem tartozott az aktuális államalakulata dinamikus térségei közé. Az izolációt csökkentette az újabb Dráva-hidak építése, de növelte Jugoszlávia széthullása és a dunai határ államhatárrá válása. Legújabbban Horvátország schengeni zónához csatlakozása oldotta jelentősen a térség elszigeteltségét.

Népességét tekintve, a 2021-es népszámlálás alapján 31 693 lakója volt. Kisdárda és Jenőfalva kivételével a Baranya-háromszög népessége 30 782 fő volt 2021-ben, ennek 62,1%-a horvát, míg 15,6%-a szerb, 14,3%-a magyar és 3,7%-a roma (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2022). Területén tíz općina (község), 53 falu és egy város helyezkedik el. Ennek is köszönhetően a terület népsűrűsége a szomszédos területekhez viszonyítva igen alacsony, 2021-ben 27,56 fő/km², míg a horvát átlag 68,41 fő/km², Eszék-Baranya megye átlaga 62,27 fő/km², a szerbiai szomszédos terület, a Nyugat-bácskai körzet esetében 2022-ben 64,29 fő/km², a Magyarországon található szomszédos területek, a Siklósi járás, illetve a Mohácsi járás esetében pedig 51,49 fő/km² és 54,42 fő/km² volt 2022-ben.

A Baranya-háromszög magyar településterületének kialakulása

A Magyar Királyság, alapításától kezdve egészen a XVI. századig birtokolta e területet. A XV. században végbement mezőgazdasági fejlődésnek köszönhetően körülbelül 100 apró falu jött létre a tágabb értelemben vett Délkelet-Baranya területén. Ez ekkor még egy etnikailag és vallás szempontjából is homogén, magyar, római katolikus közösséget jelentett. Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve a nagyobb települések, városok, mezővárosok a Duna és a Dráva árterületének szélén jöttek létre, míg a kisebb falvak a folyóktól távolabb eső erdős területeken (CSÁNKI D. 1894; PATAKY A. 2009). Az alábbi, LÁZÁR DEÁK (1528) török hódoltság előtti térképészeti munkájára alapozott ZSÁMBOKY J.-féle térkép (1579) jól szemlélteti a nagyobb települések elhelyezkedésének ezt a tendenciáját (WITTMANN T. 2024) (*1. kép*).

A terület török kézre kerülésével idővel az etnikai összetétel is megváltozott. A ma Baranya-háromszögnek nevezett területet észak-dél irányban átszelő, Eszék és Mohács közti hadiút környékén fekvő apró települések az átvonuló török hadak fosztogatásai, illetve az 1566-ig, Szigetvár ostromáig fennálló kettős adóztatás következtében fokozatosan lakatlanná váltak. Az ártérhez közeli, a hadiúttól távolabb fekvő, biztonságot nyújtó települések ezzel szemben megtartották népességüket. A törökök, katonáik ellátása céljából a hadiút környéki kiüresedett falvakba 1566-tól szerbeket telepítettek, Szlavóniából pedig horvátok és magyarok érkeztek a területre. Bár a hódoltság első harminc évében Délkelet-Baranya helységeinek fele elnéptelenedett, a betelepítéseknek köszönhetően sok

1. kép Délkelet-Baranya ZSÁMBOKY J. Magyarország térképén (1579)
 Picture 1 Southeast Baranja on the Hungary map of ZSÁMBOKY J. (1579)
 Forrás/Source: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTIterkeptar/377/>

közülük ismét lakottá vált, illetve a betelepülők számára új falvakat is létrehoztak. Az 1554-es, 1571-es és 1591-es török adókönyvek a magyar lakosság nagyarányú többségét mutatták a Baranya-háromszögben (PATAKY A. 2009). Ebben az időszakban alapozódott meg a terület vallási tájképe is. Baranyában a katolikus egyházszerkezet jelentős meggyengülése, illetve Luther Márton tanításainak terjedése következtében a magyar és horvát lakosság nagy része a protestantizmus felé fordult (ÁCS M. et al. 2017), a Baranya-háromszög területe Szlavóniával együtt a reformáció bölcsőjévé vált (DOBSAI G. 2014). Ezzel egyidőben a szerbek betelepülésével ortodox felekezetek is megjelentek a térségben.

A nagyharsányi csatát (1687) követően újabb változás történt az uralmi térben: a felszabadított területek a Habsburg Birodalom részévé váltak. Az 1696-os összeírás szerint Délkelet-Baranya lakossága az 1591-es létszám 25%-ára csökkent, melyből kb. 50% volt magyar, 22% horvát és 28% szerb. Az ekkori összeírás szerint magyar település maradt Bellye, Csúza, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Kő, Laskó, Sepse, Várdaróc és Vörösmart, horvát (sokác) többségű Baranyavár, Márok, Dályok és a XVII. században alapított Darázs, míg szerb többségű Bán, Bolmány, Kácsfalva és Kisfalud (PATAKY A. 2009). MÜLLER, J. C. (1709) korabeli térképe szemlélteti ezen települések földrajzi fekvését (2. kép). A magyar közösség településterülete innentől a Duna menti területekre összpontosult.

A Baranya-háromszög területén létrejött két nagybirtok, a dárdai és a bellyei uradalom a Császári Kamara adományaként Johann Friedrich Anton Ambrosius von Veterani tábornok utódai, János és Frigyes, illetve Savoyai Jenő herceg birtokába került. A bellyei uradalom Savoyai Jenő utód nélküli halála miatt Habsburg családi birtok lett, a későbbiekben pedig egy modern, innovatív, feltőkésített mintagazdaságként működött. A terület két uradalma az 1710-es évektől kezdett bele nagyszámú német betelepítésébe szorgalmas, mesterségeket vagy gazdálkodást jól ismerő lakosok reményében. Két hullámban, Dárdára, Laskafalura, Pélmónostorra, Vörösmatra, Kiskőszegre, Baranyabánra, Baranyakisfaludra, Bellyére, Keskendre, Baranyaszentistvánra, Jenőfalvára, Kisdárdára, Karancsra és Albertfalura érkeztek nagy számban. A Habsburg Birodalom idején folytatódott a délszláv bevándorlás is, egyrészt sokác horvátok érkeztek Dalmácia, Hercegovina

2. kép A Baranya-háromszög MÜLLER J. C. Magyarország térképén (1709)

Photo 2 The Baranya triangle on the Hungary map of MÜLLER J. C. (1709)

Forrás/Source: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/380/>

és Szlavónia felől (1712 és 1724 között számuk 369%-kal növekedett Baranyában), másrészt Čarnojević Arsenije ipeki pátriárka vezetésével 1690-ben nagy hullámban érkeztek szerb lakosok ó-szerbiai területekről (LÁBADI K. 1996; PATAKY A. 2009).

A Rákóczi-szabadságharc idején kezdetét vették a területen az etnikai konfliktusok. Az 1704-es rác-, majd kurucdúlást követően a szerb lakosság elmenekült (ekkor a terület 19 települése közül 10 magyar, 9 pedig horvát többségű volt), majd a szatmári békét követően sokan visszatértek közülük (PATAKY A. 2009). A népmozgások következtében egyrészt a térség kevert etnikumú terület lett, másrészt a horvát reformátusok rekatolizációja révén innentől a külön etnikumok külön felekezetekhez is tartoztak. Míg a szerbek többnyire ortodox, a horvátok többnyire katolikus, a magyarok többnyire református hitűek voltak, addig a németek egy része a katolikus, más része a református felekezethez tartozott (SZÉKELY A. B. 2014). Bár a kiegyezést követően, a XX. század elején magyar részről történtek fokozottabb magyarítási kísérletek, az első világháborút lezáró trianoni béke a Baranya-háromszög Magyarországtól való elcsatolásáról döntött.

A Baranya-háromszög XX. század előtti története tehát megmutatja, miként vált ez az etnikailag homogén terület többnemzetiségű és többvallású kistérséggé. A XV. században kialakult magyar településterület a török hódoltságot követően lényegesen átalakult, a korábbi magyar települések egy része elpusztult, más része pedig más nemzetiségek szállásterületévé vált. A következő évszázadokban az uralmi térben történt változások és az ezek következtében végbement népességmozgások által a XX. század elejére a főbb nemzetiségek (magyar, horvát, német, szerb) egymástól viszonylag elkülönülve osztozták fel maguk között a területet. A Baranya-háromszög dél-keleti része, a Duna menti települések a magyaroknak, észak-nyugati, a trianoni határ menti része a horvátoknak, nyugati része a szerbeknek, középső területei pedig a németeknek adott otthont.

A Baranya-háromszög etnikai összetételének változása 1910 és 2021 között

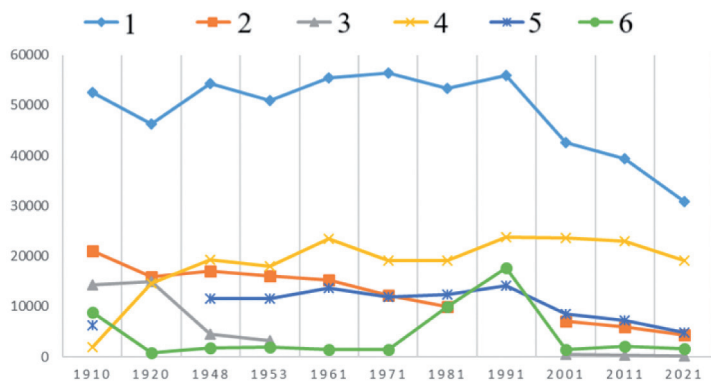
A XX. század rendkívül hektikus időszaknak bizonyult a terület életében, melynek hatásai a mai napig megfigyelhetők. Vizsgálatunkban szeretnénk képet kapni arról, hogy

a történelmi eseményekben, háborúk és békeszerződések következtében bekövetkezett államhatár-változásokban és ideológiai változásokban gazdag XX. és XXI. század miként hatott a Baranya-háromszög etnikai diverzitására. Az általunk felmért időszak adatait az 1910 és 2021 közötti népszámlálások szolgáltatták. A felmérés során a teljes területet, majd ezt követően az opcinák (községi egységek) szintjét vizsgáltuk. Utóbbit azért határoztuk meg viszonyítási alpnak, mert a népszámlálási adattáblák jelentős része nem tartalmazott települési szintű etnikai adatokat.

Elemzésünkben a területen található 10 opcina (község) közül csak annak a kilencnek az adataival dolgoztunk, melyek teljes terjedelmükben a Baranya-háromszög területén találhatók. Mivel Jenőfalva (Podravlje) és Kisdárda (Tvrđavica) az Eszéki opcinához tartozik, e két település kivételével tudtuk csak vizsgálatunkat elvégezni.

A népszámlálási adatok alapján a terület teljes lakosságát tekintve láthatjuk, hogy népességszáma az első világháborút követően jócskán visszaesett a korábbi időszakhoz képest, az etnikumok terén ez főleg a magyarokat érintette, mellettük azonban a horvátok számának növekedése volt megfigyelhető. A második világháborút követően a terület Jugoszlávia fennhatósága alá került, ebben az időszakban a népességszám nem mutatott jelentősebb változást, azonban az etnikai összetétel annál inkább. A németek száma drasztikusan lecsökkent, a magyarok száma tovább folytatta csökkenését és velük párhuzamosan a horvát és szerb lakosság számának növekedése volt megfigyelhető. 1991-ben az utolsó jugoszláv népszámlálásban csupán öt kategóriát írtak le a statisztikai adatok, a szerbet, a horvátot, a jugoszlávot, a muszlimot és az egyéb kategóriát. Itt láthatjuk, hogy az egyéb kategória kiemelkedően magas számot produkált ebben az évben, köszönhetően annak, hogy a számos alacsony lélekszámú kisebbség mellé még a jelentős létszámú magyarságot is odasorolták. A kilencvenes évek jugoszláv polgárháborúja jelentős törést eredményezett a népesség számában, az drasztikusan lecsökkent. Ezt követően a XXI. században tovább folytatódott a népesség csökkenése, amely minden etnikum esetében megfigyelhető volt (1. ábra).

Ez a folyamat jól észrevehetővé válik, ha megnézzük a terület etnikai diverzitás indexének változását (2. ábra). Az előző felvezetésben említettekhez hasonlóan itt is megfigyelhető az első világháború utáni diverzitáscsökkenés, viszont azt követően nem

1. ábra A négy legnagyobb etnikai csoport számának alakulása 1910 és 2021 között

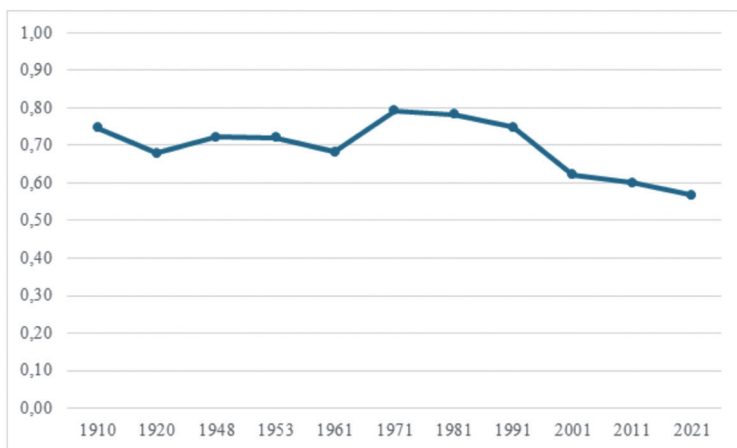
(1: összesen, 2: magyar, 3: német, 4: horvát, 5: szerb, 6: egyéb)

Figure 1 Evolution of the four largest ethnic groups between 1910 and 2021

(1: total, 2: Hungarians, 3: Germans, 4: Croats, 5: Serbs, 6: other)

Szerkesztette/Edited by: Moró D. R.

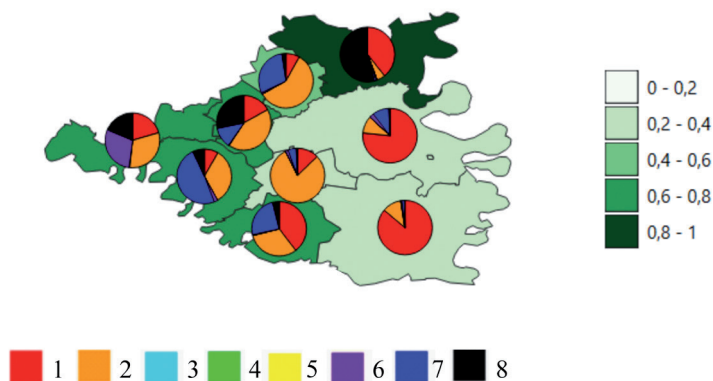
látható jelentősebb változás a terület életében egészen 1971-ig. Ebben az évben a diverzitási index egy jóval nagyobb ugrást tett, a korábbi 0,683-ról 0,792-re. Az utolsó nagy változást az 1991 utáni adatok jelentik, a délszláv háború lezárultával megváltoztak az etnikai viszonyok. A térség népességének jelentős része vagy a háború áldozatává vált vagy elhagyta a területet. Ez különösen igaz volt a kisebbségi etnikumok esetében.

2. ábra Etnikai diverzitási index változása a Baranya-háromszögben 1910 és 2021 között
 Figure 2 Changes in the ethnic diversity index in the Baranja triangle between 1910 and 2021
 Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

A XX. században négy jelentős korszakot tudunk megkülönböztetni az alapján, hogy melyik ország gyakorolt hatalmat a terület felett. Az első ilyen időszak az Osztrák-Magyar Monarchia időszaka volt, mely egészen az első világháború lezárultáig uralkodott a térségben. A diagramon látható, hogy ebben az időszakban a magyarok voltak a meghatározó többség, őket követték a németek és hozzájuk képest jóval alacsonyabb létszámmal a szerbek és a horvátok (1. ábra). Ebből az időszakból az 1910-es népszámlálás adatai alapján a területiségben azt láthatjuk, hogy a vizsgálati területen relatív alacsony diverzitás volt jellemző (Magyar Statisztikai Közlemények 1912). A legmagasabb diverzitást északon a mai Darázsi općina (Draž) mutatta, ahol a magyarok voltak jelen jelentős számban. Itt a második legnagyobb kategóriaként az „egyéb” kategóriába soroltak aránya a legtöbb. Ez azzal magyarázható, hogy a területre vonatkozó népszámlálásban az etnikumok között csupán hét etnikumot neveztek meg (magyar, német, szlovák, román, ruszin, horvát, szerb), az „egyéb” kategória mellett. Azonban ezen adatok alapján is látható, hogy a többségi etnikumok alapján a községek nagy része két csoportra oszlik, a magyar többségűre és a tőlük nyugatra elhelyezkedő német többségűre. Mellettük a két legnyugatibb területen más az etnikai eloszlás. A mai Kácsfalui općina (Jagodnjak) területén a szerbek alkották a népesség közel felét, mellettük a németek voltak a második legnagyobb etnikum, a mai Baranyaszentistváni općinánál (Petlovac) pedig a horvát és német lakosság közel megegyező arányban volt jelen, mellettük pedig a magyarok voltak a harmadik legnagyobb etnikum (3. ábra).

A háború végével a terület a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (később Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá került. Az 1920-as adatokat nézve látható, hogy a magyar népesség száma csökkent a béke beállta után, de a legszembetűnőbb változást a szerbek és horvátok tekintetében látjuk, melyek száma már megközelítette a magyar és német

3. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1910-ben
(1: magyar, 2: német, 3: szlovák, 4: román, 5: ruszin, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

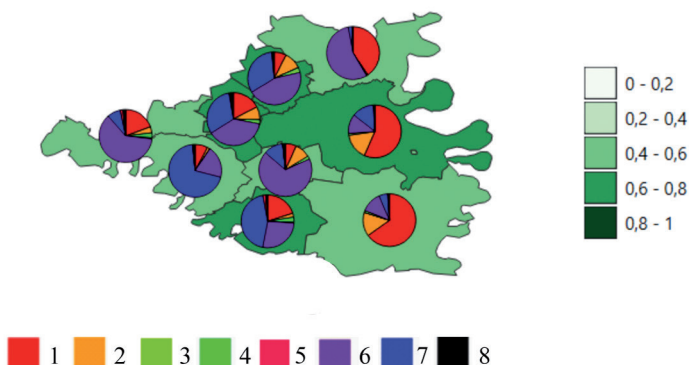
Figure 3 Ethnic diversity of the Baranya triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups in 1910
(1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovaks, 4: Romanians, 5: Rusyns, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)

Szerkesztette/Edited by: Moró D. R.

lakosságát (Jugoszláv Királyság Általános Állami Statisztika 1932). Ez az adat viszont valamennyire torz képet mutat, mivel ebben a népszámlálásban a szerb és horvát etnikum egy kategóriát alkot, és így egyesített számuk jelenik meg a statisztikában. Ez felfogható egyfajta törekvésnek is az új állam részéről, hogy ellensúlyozni tudják a magyar és német lakosság reprezentációját a térségben.

A következő nagy változást a második világháború után végzett, 1948-as népszámláláson láthatjuk (SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL 1952). A háború jelentős népmozgásokat indított el a terület Magyarországhoz csatolásával, majd újbóli elcsatolásával. A délvidéki vérengzések (1944–1945) következményeként is sok német, magyar és horvát menekült el a területről (CSERES T. 1991), majd 1945-ben, a kollektív bűnösség elve alapján, tömegesen deportálták a német lakosságot. A korábbi 14 903 főből csupán 4500 maradt a területen, ezzel párhuzamosan a horvát és szerb lakosság számaiban emelkedés volt megfigyelhető további szerb és horvát betelepülések miatt. A magyarok száma közel változatlan maradt. Ezek a hatások az etnikumok területi eloszlásának átalakulásában is nyomon követhetők. A diverzitási index területi változásában a délkeleti községekben, ahol a magyarság alkotta a többséget, a diverzitás növekedése volt megfigyelhető, a keleti terület községei pedig homogenizálódtak. Az etnikai összetétel térbeli átalakulásában jól kirajzolódik a német lakosság nagyarányú eltűnése a területről. 1910-ben a nyugati községek nagy részében a német volt a többségi etnikum, viszont 1948-ra szinte teljesen eltűntek, helyükre javarészt horvátok és szerbek települtek be. Az egyik legjelentősebb változás a Darázsi općina (Draž) esetében volt megfigyelhető, ahol korábban a horvátok elenyésző arányban voltak csak jelen, azonban 1948-ra már ők alkották a többséget (4. ábra).

Az ezt követő népszámlálásokban a magyar etnikum számának csökkenése figyelhető meg, mely egészen a mai napig folyamatos. A német kisebbség száma tovább csökkent és az 1953-as népszámlálás után egészen 2001-ig nem is alkottak különálló kategóriát a statisztikában. A szerb lakosság számában egy stagnáló trend alakult ki és egészen 1991-ig minimális elmozdulásokkal, de ugyanakkora maradt. A horvátok tekintetében a lakosság létszáma 1961-ben jelentősen megemelkedett a korábbi 17 984 főről 23 504 főre, azonban ezt követően 1971-ben már csak 19 135 fő volt létszámuk. A terület életében

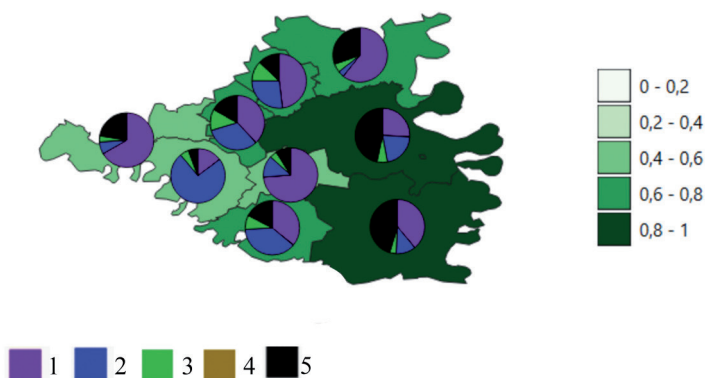
4. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1948-ban
(1: magyar, 2: német, 3: szlovén, 4: román, 5: roma, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

Figure 4 The ethnic diversity of the Baranya Triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups in 1948
(1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovenes, 4: Romanians, 5: Roma people, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

a következő jelentős változást 1991 hozta el. Az utolsó jugoszláv népszámlálásban nem tüntették fel az etnikumok nagy részét, ebben csak a horvát, szerb, muszlim és jugoszláv szerepelt, mint etnikum, a többi kisebbséget az „egyéb” kategóriába sorolták. A diverzitás területiségében két Duna menti község, a Hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) és a Bellyei općina (Bilje) mutatta a legmagasabb diverzitást. Ezeken a területeken a korábbi népszámlálások alatt a magyarok alkották a többségi etnikumot, valószínűleg ennél a népszámlálásnál is ők voltak még relatív többségben, csupán az „egyéb” kategóriába sorolták őket (5. ábra) (Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet 1953; 1961; 1971; 1981; 1991).

A kilencvenes évek alatt lezajlott délszláv háború jelentősen átformálta az itt élő népesség etnikai összetételét, a 2001-es adatok ezt hűen ábrázolják (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2001). A horvát függetlenség kikiáltását követően a Baranya-

5. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1991-ben
(1: horvát, 2: szerb, 3: jugoszláv, 4: muszlim, 5: egyéb)

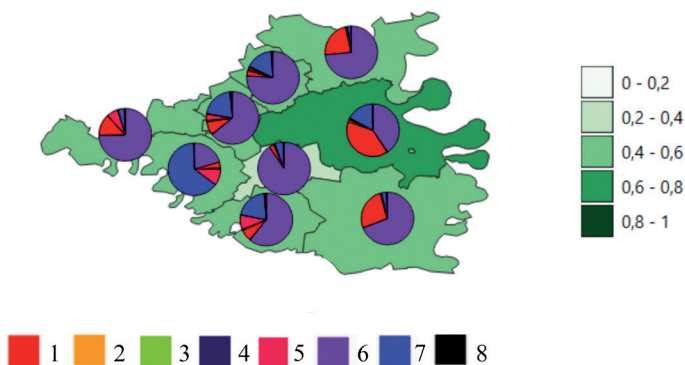
Figure 5 Ethnic diversity of the Baranya Triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups per municipality in 1991 (1: Croats, 2: Srbs, 3: Yugoslavs, 4: Muslims, 5: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

háromszög szerb megszállás alá került, területén pedig az ún. Krajnai Szerb Köztársaság gyakorolt fennhatóságot. Rengeteg horvát és magyar menekült el ekkor, az elmenekültek házaiba pedig szerbeket telepítettek be. Utóbbiak számát nagyjából 15–20 ezer főre becsülik (LÁBADI K. 1996; PATAKI A. 2009). Ezt követően a terület a független Horvátországhoz került, mely részleges etnikai visszarendeződést és átalakulást eredményezett. A betelepült szerbek elmenekültek, viszont a megtorlástól tartva követték őket olyan szerbek is, akik generációk óta a területen éltek. Az elmenekült magyarok közül tömegesen maradtak kint, így jelentősen csökkent a magyar közösség létszáma is (LÁBADI K. 2004). Mivel főleg a fiatalabbak nem tértek haza, az elvándorlás hatásai a természetes szaporodásra is súlyosak voltak, következményei a későbbi népszámlálások adataiban is láthatók. A konfliktus után a szerb kisebbség száma nagyobb mértékben csökkent, a magyarok csökkenése mérsékeltebb volt, a németek pedig szinte már teljesen eltűntek a térségből.

A háború óta a térséget erős elvándorlás, népességfogyás jellemzi. Arányait tekintve mára teljesen egyértelművé vált a horvát többség. 10-ből 9 općinában relatív vagy abszolút többségben vannak, míg a Kácsfalui općinában (Jagodnjak) a szerbek képviselnek abszolút többséget 62,87%-os aránnyal. A magyarok legnagyobb arányban a Hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) (38,70%), a Bellyei (Bilje) (25,94%) és a Darázsi općinában (Draž) (22,17%) találhatók meg. A harmadik legnagyobb kisebbség Baranya-háromszögben ma a roma közösség, ők a Kácsfalui općina (Jagodnjak) lakosságának 10,07%-át adják, de arányuk meghaladja az 5%-ot a Dárdai (Darda) és a Baranyaszentistváni općinában (Petlovac) is (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2011; 2022).

Az utolsó népszámlálási adatok alapján elmondhatjuk, hogy a Baranya-háromszög elérte a leghomogénebb állapotát. A diverzitás térbeliségében már nem találunk kiemelkedően diverz községeket a területen, a legmagasabb diverzitást a Hercegszöllősi općina (Kneževi Vinogradi) mutatja 0,6650-es értékkel. Itt a magyarok és horvátok aránya közel megegyező és jelentős szerb kisebbség is él a területen, ami tovább növeli a diverzitást. Azonban a többi községben egy kivételtől eltekintve mindenhol a horvátok vannak többségben, mellettük pedig általában vagy a magyarok, vagy a szerbek alkotják a második legnagyobb etnikai csoportot. Az egyetlen kivétel ez alól a Kácsfalui općina (Jagodnjak), ahol az 1910-es népszámlálás óta mindig a szerbek alkották a többséget (6. ábra).

6. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 2022-ben
(1: magyar, 2: német, 3: szlovén, 4: albán, 5: roma, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

Figure 6 Ethnic diversity of the Baranya Triangle and the share of the seven largest ethnicities per municipality in 2022
(1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovenes, 4: Albanians, 5: Roma people, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

Összefoglalás

Tanulmányunkban bemutattuk a Baranya-háromszög magyar településterületében az elmúlt évszázadokban történt főbb változásokat, illetve a terület etnikai változásait az 1910 és 2021 közötti időszakban, melyhez a diverzitás-index statisztikai eszközét használtuk. Tanulmányunk aktualitását a 2021-ben Horvátországban végzett népszámlálás adta, mely a Baranya-háromszög etnikai változásának folytatását mutatja: a magyarok és szerbek aránya tovább csökkent a horvát népességhez képest, miközben a terület teljes lakossága is folyamatosan csökken. Az újabb népszámlálási adatokkal kiegészülve egy tíz évvel hosszabb periódusban tudtuk megvizsgálni, hogy 1910 óta miként alakult a terület etnikai összetétele. Az általunk használt statisztikai eszköz, a diverzitás-index használata segített rámutatni azokra az opcinákra (községekre), melyek esetében jelentősebb etnikai változások mentek végbe, s melyek vizsgálata a jövőben kvalitatív módon hasznos lehet.

A mai Baranya-háromszög történelmében három időszakra oszthatjuk a magyar településterület alakulását. Kezdetben, az államalapítástól a török hódoltság kezdetéig vizsgálati területünk népessége etnikailag homogén, magyar volt. A XV. században végbement mezőgazdasági fejlődés által sok apró falu jött létre a terület középső részsein, míg a Duna és Dráva árterületéhez közel nagyobb települések alakultak ki rajta. Ebben a térszerkezetben hozott változást a török hódoltság időszaka. A magyarok a török hadak fosztogatásai miatt az árterek környékén fekvő nagyobb települések felé húzódtak vissza, míg a Mohács és Eszék közti hadiút környéki elnéptelenedett falvakba szerbek települtek. A következő évszázadokban is folyamatos délszláv bevándorlás újabb és újabb hullámai formálták tovább az etnikai térszerkezetet. A törökök feletti győzelmet követően, a Habsburg Birodalom fennhatósága és az itt létrejött két nagybirtok, a dárdai és a helyei uradalom jelentős szerepe miatt a XVIII. században nagyszámú német betelepedés is történt. Ennek az időszaknak a végén, melyben az etnikailag homogén térségből egy multietnikus, etnikai térszerkezetében teljesen átalakult terület lett, a magyarok jellemzően a Baranya-háromszög dél-keleti részén, a Duna mentén, a németek ettől nyugatra, a terület középső részsein, a horvátok az észak-nyugati, a szerbek a terület nyugati részsein találtak otthonra. Az 1920 utáni évtizedekben az uralmi térben történt változások hol a horvát, hol a magyar, hol a szerb közösség arányának növekedését okozták. A harmadik időszak a délszláv háborútól napjainkig tart, melyben az eddig etnikailag sokszínű Baranya-háromszög ismét a homogenizálódás útjára lépett, így a magyar településterületen már egyre inkább kisebbségbe kerülnek a magyarok. Mára a területen található 10 opcinából 9 horvát, egy pedig szerb többségű, 20%-ot meghaladó arányban pedig mindössze 3 opcinában vannak jelen magyarok. A magyarok és szerbek földrajzi elhelyezkedése továbbra is az egykori településterületüknek megfelelő: a magyarok a Duna mentén, a szerbek a dél-nyugati, Dráva menti opcinákban összpontosulnak.

A népszámlálási adatok első elemzése megmutatta: hirtelen lecsökkent a német lakosság létszáma 1945-ös deportálásukat követően, fogyásnak indult a magyar etnikum az 1940-es évektől, a szerb lakosság jelenléte 1991-ig minimális elmozdulásokat, majd drasztikus csökkenést produkált. A délszláv háborút követő népszámlálás a magyar jelenlét mérsékeltebb csökkenését jelezte, illetve egy egyértelműen horvát többségű terület rajzolódott ki a XXI. századra. Azóta a teljes népesség folyamatos csökkenése észlelhető. A diverzitásértékek vizsgálata megmutatta, hogy az első világháborút követően a terület diverzitása csökkent, majd csak 1971-ben változott jelentősebben pozitív irányba, de azóta ismét folyamatosan csökken, a délszláv háború által pedig még markánsabban látható, hogy a Baranya-háromszög az etnikai homogenizálódás útján jár. Az opcinák etnikai

diverzitását vizsgálva a magyarok szállásterületét jelentő Bellyei és Hercegszöllősi opcióknak kivételével mindenhol csökkent a diverzitás az első világháborút követően, 1920 után némelyekben nőtt (az egykor német Laskafalu, az egykor szerb és német Baranyabán, az egykor magyar többségű Bellye és Hercegszöllős), némelyekben csökkent (az egykor német Baranyaszentistván és horvát Darázs). 1971-ig csak a Laskafalui opció esetében történt jelentős változás, 1953-ig diverzitása nőtt, majd visszaesett, a hagyományosan szerb Kácsfalui opció pedig 1971-re érte el a legalacsonyabb diverzitási értéket. Az 1920 óta összességében minimálisan növekvő diverzitás 1971 és 1981 között látványosan emelkedett, de azt követően minden opció folyamatos homogenizálódást mutat. Ez alól a szerb többségű Kácsfalui opció az egyetlen kivétel, melyben a délszláv háborút követő megtorlás elől elmenekülő, majd pedig folyamatosan csökkenő népességet mutató szerb lakosság aránya évről-évre csökken. Összességében elmondható, hogy az egykor etnikai homogenitást mutató magyar lakta Baranya-háromszög a XX. században az etnikai sokszínűség csúcspontját elérve mára újra a homogenizálódás útjára lépett, ezáltal a horvát népesség javára.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 146585 számú, „Magyarország és a Nyugat-Balkán” című projekt és a Pécsi Tudományegyetem támogatásával készült.

WITTMANN TAMÁS
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
mail.tamas.wittmann@gmail.com

REMÉNYI PÉTER
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
remko@gamma.ttk.pte.hu

MORÓ DÁVID RÓBERT
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
mororobi@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- ALESINA, A. – LA FERRARA, E. 2004: Ethnic Diversity and Economic Performance. Development Working Papers 193. Centro Studi Luca d'Agliano, University of Milano.
- ALESINA, A. – DEVELEESCHAUWER, A. – EASTERLY, W. – KURLAT, S. – WACZIARG, R. 2003: Fractionalization. Journal of Economic Growth 8. 2. pp. 155–194.
- ÁCS M. – KRÁNICZ G. – SZALAI G. – VARGA SZ. 2017: Reformátusok Baranyában. Scriptura Kiadó, Pécs.
- BAJMÓCY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, CD-kiadvány, Szeged. 16 p.
- BALI L. 2022: Magyarok a Drávaszögben. Balkán füzetek 3. pp. 63–67.
- BOGNÁR A. 1995: Dél-Baranya népessége és etnikai összetételének változása. – Földrajzi Közlemények 119. 2. pp. 137–154.
- BOTTLIK Zs. 2005: A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén. Kisebbségkutatás 14. 2. pp. 222–228.
- BOTTLIK Zs. 2009: Geographical and historical aspects of the situation of Muslim population in the Balkans. Hungarian Geographical Bulletin 58. 4. pp. 257–280.

- BRUBAKER, R. – BARBAGLI, M. – FERGUSON, H. 2009: National homogenization and ethnic reproduction on the European periphery. *Cahiers*, 21.
- COLLIER, P. 2001: Implications of ethnic diversity. *Economic Policy* 16. 32. pp. 127–166.
- CSÁNKI D. 1894: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- CSERES T. 1991: Vébösszú Bácskában. Magvető, Budapest.
- DINESEN, P. T. – SCHAEFFER, M., – SØNDERSKOV, K. M. 2020: Ethnic diversity and social trust: A narrative and meta-analytical review. *Annual Review of Political Science*, 23. 1. pp. 441–465.
- DOBSAI G. 2014: Amikor az ige a nép nyelven szól – A reformáció kialakulása és terjedése Szlavóniában és a Drávaszögben. In: GASPARICS J. – RUDA G. (szerk.): Drávaszög és Szlavónia. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 53–61.
- EASTERLY, W. – LEVINE, R. 1997: Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics* 112. 4. pp. 1203–1250.
- FEARON, J. D. 2003: Ethnic and Cultural Diversity by Country. *Journal of Economic Growth* 8. 2. pp. 195–222.
- FIEDER M. 2007: Baranya vármegye korai ómagyar kori helyneveinek nyelvi elemzése. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HAJDÚ Z. 2011: A Baranya-háromszög területi-közigazgatási integrálásának kérdései Jugoszláviában, 1918–1945. *Közép-Európai Közlemények* 4. 3–4. 14–15. pp. 81–90.
- KOCSIS K. – BOGNÁR A. (2003): Horvátország pannon területének etnikai térképe – Etnička karta panonskog prostora Hrvatske – Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia 1941, 1991, 2001. MTA FKI–MTA KKI, Budapest.
<http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/indexMAPh.html>
- KOCSIS K. – TÁTRAJ P. (2015): A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest. <https://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/index.html>
- KÖSZEGI M. 2010: Az öregedő társadalom etnikai földrajzi jellegzetességei Bulgáriában a 21. század küszöbén. *Földrajzi Közlemények*. 134. 1. pp. 15–31.
- LÁBADI K. 1996: Drávaszög Abécé. Néprajzi és folklór tájlexikon. HunCro, Eszék–Budapest.
- LÁBADI K. 2000: Istennek népei a Drávaszögben. HunCro, Eszék.
- LÁBADI K. 2004: Szétszórásban: A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998. Timp, Budapest–MESZ, Zágráb.
- LÁBADI K. 2008: Drávaszög Lexikon. – HunCro, Eszék–TIMP, Budapest.
- LÁBADI K. 2009: Élet a háború után: etnikai, néprajzi és kulturális jelenségek a horvátországi magyarság körében az 1991-es déli szláv háború után. Mackensen, Budapest.
- LÉPHAFT, Á. – NÉMETH, Á. – REMÉNYI, P. 2014: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 2. pp. 135–157.
- Magyar Statisztikai Közlemények 1912: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s
- MAURO, P. 1995: Corruption and Growth. *Quarterly Journal of Economics* 110. 3. pp. 681–712.
- MONTALVO, J. G. – REYNAL-QUEROL, M. 2005: Ethnic Diversity and Economic Development. *Journal of Development Economics* 76. 2. pp. 293–323.
- MONTALVO, J. G. – REYNAL-QUEROL, M. 2021: Ethnic diversity and growth: Revisiting the evidence. *Review of Economics and Statistics* 103. 3. pp. 521–532.
- NÉMETH, Á. 2013: Ethnic Diversity and its Spatial Change in Latvia, 1897–2011. *Post-Soviet Affairs* 29. 5. 404–438.
- PATAKY A. 2009: Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai. HunCro, Eszék.
- PAP N. – HARDI T. 2006: Az államhatár megvonások hatása a városhálózatra a Kárpát-medencében és a Nyugat-Balkánon – példák. In: PAP, N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó, Pécs. pp. 241–252.
- PAP N. 2020: Kapcsolati terek és helyek. Magyarország és a Balkán. PTE TTK KMBTK, Pécs. 232.
- RADUŠKI, N. 2011: Ethnic homogenization of Serbia in the period 1991–2002. *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ* 61. 2. 37–51.
- REILLY, B. 2000: Democracy, Ethnic Fragmentation, and Internal Conflict: Confused Theories, Faulty Data, and the "Crucial Case" of Papua New Guinea. *International Security* 25. 3. 162–185.
- REMÉNYI, P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. (Ethnic homogenization in former Yugoslavia). *Balkán Füzetek*, 1. pp. 122–129.
- SIMPSON, E. 1949: Measurement of Diversity. *Nature* 163. 688.
- SZÉKELY A. B. 2014: A megmaradás krónikása. In: GASPARICS J. – RUDA G. (szerk.): Drávaszög és Szlavónia. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 22–29.

- TAYLOR, C. – HUDSON, M. C. 1972: *The World Handbook of Political and Social Indicators*. New Haven, CT: Yale University Press.
- VARGA GY. 2014: A horvátországi reformátusság története az első világháború végétől napjainkig. In: GASPARICS J. – RUDA G. (szerk.): *Drávaszög és Szlavónia*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 62–69.
- VÉGH A. – PAP N. – REMÉNYI, P. 2021: Hidak nélkül – a Dráván túl: A baranyai államhatár jelentősége. In: GLIED V. – KÁKAI L. (szerk.): *Elfolyó és elfogyó vizeink nyomában. Vízproblémák Közép-Európában és a Balkánon*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs. pp. 73–98.
- VÉGH A. – PAP N. – REMÉNYI, P. 2022: The Baranya/Baranja border region. – *Geografski pregled (Geographical Review)*. 47. pp. 97–116.
- WITTMANN T. 2024: A Baranya-háromszög történeti térképeinek elemzése. – *Balkán füzetek* 13. pp. 35–48.
- ZENTAI T. 2012: *Drávaszög és Szlavónia*. – Pannónia, Pécs.

Térképek

- LÁZÁR DEÁK 1528: *Tabula Hungariae*. – Ingolstadt. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/345/>
- MÜLLER, J. C. 1709: *A Magyar Királyság, Horvátország, Szlavónia, Erdély, Ausztria, Karintia, Stájerország térképe 1709-ben*. – Bécs. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/380/>
- ZSÁMBOKY J. 1579: *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita...* – Antwerpen. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/377/>

Adatok forrásai

- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2001: *Population by ethnicity, by towns/municipalities, Census 2001*. https://web.dzs.hr/Eng/censuses/Census2001/Popis/E01_02_02/E01_02_02_zup14.html
- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2011: *Population by ethnicity, by towns/municipalities, 2011 Census*. https://web.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/e01_01_04/E01_01_04_zup14.html
- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2022: *Population by Ethnicity, by Towns/Municipalities, 2021 Census*. <https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/popisni-upitnik/english/results/1501>
- Jugoszláv Királyság Általános Állami Statisztika (Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika) 1932: *Definitivni Rezultati Popisa Stanovništva od 31 Januara 1921 GOD*. – Državna Štamparija, Sarajevo. <https://archive.org/details/definitivnirezul00yugo/page/356/mode/2up>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1953: *Ukupno stanovništvo po narodnosti, popis 1953*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1953/Pdf/G19534001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1961: *Stanovništvo prema nacionalnom sastavu, popis 1961*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1961/Pdf/G19614001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1971: *Stanovništvo prema nacionalnom sastavu, popis 1971*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1971/Pdf/G19714001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1981: *Stanovništvo prema nacionalnom sastavu i tipu naselja, popis 1981*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1981/Pdf/G19814001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1991: *Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i površina naselja, popis 1991.*, Hrvatska. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1991/Pdf/G19914018.pdf>
- Szövetségi Statisztikai Hivatal (Savezni zavod za statistiku) 1952: *Stalno stanovništvo po narodnosti, popis 1948*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1948/Pdf/G19484001.pdf>